

MIT JELENT A BAL ÉS JOBB POLITIKAI DIMENZIÓ A MAGYAR KÖZÉPISKOLÁSOK SZÁMÁRA?

SZOCIÁLIS REPREZENTÁCIÓK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE
ISKOLATÍPUSOK ALAPJÁN

SZABÓ Ágnes

Victoria University of Wellington, School of Psychology
ELTE Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Központ
Agnes.Szabo@vuw.ac.nz

FEHÉR Balázs

University of Nebraska-Lincoln, Department of Political Science
Balazs.Feher@huskers.unl.edu

MIKLÓS Nóra

ELTE, Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Nori.Miklos@gmail.com

SZABÓ Ádám

Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar
Szaboadam001@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A szociális reprezentáció elméleti és módszertani keretét alkalmazva két fő kutatási kérdést vizsgáltunk. Egyrészt arra kerestük a választ, hogy milyen fogalmakat tár-
sítanak a magyarországi középiskolások a politikai ideológiákhoz, milyen absztrakciós szinten
ragadják meg ezeket a konstruktumokat, és mennyire stabil vagy épp változékonny a szociális
reprezentáció szerkezete ebben a korban. Másfelől vizsgáltuk az intézményes nevelés hatásait.
Módszer: A szociális reprezentáció feltárásához az ötszavas szabad asszociációk módszerét al-
kalmazzuk. A résztvevőknek a politikai bal-, majd jobboldalról először eszükbe jutó öt szót kel-
lett lejegyezniük. Ezzel az alapvetően kvalitatív természetű, ám kvantifikálható módszerrel
a szociális reprezentációk különböző alcsoportokban összehasonlíthatóvá válnak, és értékes
információkat tudhatunk meg a szerkezetet illetően.

Eredmények: Három budapesti iskola 227 tanulója (elit gimnázium: N = 94, átlagos gimnázium: N = 77, szakiskola: N = 57) vett részt a vizsgálatban. Összesen 2280 asszociáció került elemzésre, melyből 1604 volt értelmezhető, jelentéssel teli (baloldal: N = 788, jobboldal: N = 816). Az egész mintát tekintve elmondható, a baloldali ideológia reprezentációja stabilabb, sűrűbb és kevésbé diverz a jobboldalhoz hasonlítva. Iskolatípusonként vizsgálva jelentős eltérések tapasztalhatóak a reprezentációk tartalmát tekintve. A szakiskolások túlnyomó hányadban negatív affektív tartalmakat (pl. rossz, hazug) és konkrét politikai eseményeket asszociálnak, míg a gimnáziumok tanulói valószínűbben kötnek absztrakt fogalmakat (pl. ideológiák, társadalmi értékek) mindkét oldalhoz. A baloldal esetén nagyobb a hasonlóság és kisebb a szerkezetbeli különbség a különböző intézményekben szocializálódó tanulók között.

Következtetések: Az eredmények igazolják, hogy a középiskolások rendelkeznek szociális reprezentációval a bal-jobb politikai ideológiákról. Nézetrendszerük még ugyan nem stabil és kialakult; egy szűk maggal és egy kiterjedtebb perifériával jellemezhető. A két politikai oldalról kialakított reprezentáció azonban alapvetően eltérő fogalmak mentén csoportosul. Eredményeink alapján nincs jelentős különbség az elit és átlagos szintű gimnáziumban tanulók között a reprezentáció szerkezetét és tartalmát tekintve. Elemzéseink arra utalnak, hogy a gimnáziumok és a szakképző intézmények között húzódik a markáns választóvonal.

Kulcsszavak: szociális reprezentáció, középiskolások, bal-jobb ideológia, ötszavas asszociációk

BEVEZETÉS

A politikai szocializáció folyamata során a fiatalok véleményt és nézetrendszert alakítanak ki a politikához kapcsolódó fogalmakról. Ezek kialakulását nagyban befolyásolják olyan egyéni, intraperszonális tényezők, mint például a személyiségjegyek, a preferált kognitív stílus vagy az információfeldolgozás eltérő módjai. Ezenfelül azonban kétségtelen, hogy számos, az egyéntől független társas vagy szélesebb társadalmi, intézményi faktor is szerepet játszik abban, hogy miként alakulnak gondolataink, nézeteink és véleményeink a különböző ideológiák kapcsán. A fiatal generáció a választásokba való bekapcsolódás révén meghatározó szerephez jut a politika alakításában, ezért úgy gondoljuk, érdemes mélyebb betekintést nyerni arról a szenzitív időszakról, amikor a politikai szocializáció

nagy része lezajlik, és azonosítani a folyamatot befolyásoló lehetséges tényezőket.

Ideológiai gondolkodás kelet-európai kontextusban

Mielőtt az ideológiai gondolkodás és nézetrendszer kialakulását górcső alá vennénk, definiálnunk kell azt, hogy mit értünk ideológia, illetve ideológiai gondolkodás alatt, ugyanis az ideológia definícióját több oldalról is megközelíthetjük. A legtöbb kutató, mint például Adorno és munkatársai (1950), Rokeach (1968), Billig (1984), vagy Kerlinger (1984), úgy tekint az ideológiákra, mint az emberek fejében levő, viszonylag stabil és koherens nézetrendszerekre. Ezzel szemben Aron (1957), Lipset (1960) és Bell (1960) többek között annak az elképzelésnek adtak hangot, mely szerint az ideológiák elvesztették jelentőségüket és motivációs háttérüket

a második világháborút követően. Az elméletalkotók egy másik csoportja az idői és kontextuális faktorokra helyezte a hangsúlyt. Hellwig (2008) szerint az ideológiák konszisztens módon léteznek, csak megjelenési formájuk változik – mind térben, mind időben. Müller (2009) a történelmi, társadalmi és időbeli kontextus vizsgálatakor megállapította, hogy az ideológiák mindig egy adott probléma megoldására jönnek létre.

Converse (1964) mára már klasszikussá vált tanulmányában amellet érvelt, hogy a társadalom csak egy nagyon kicsi és kifinomultabban gondolkodó hányada képes konzisztens rendszerbe foglalni tudását, nézeteit ellentmondások nélkül megfogalmazni, vagyis a legtöbben képtelenek ideológiákban gondolkodni. Ezt a gondolatot igazolja az a tény, hogy az emberek többsége gyakran változtatja meg politikai orientációját, pártszimpátiáját, akár rövid idő alatt is. Converse elméletének egyik legerősebb cáfolatát Jost (2006) adta, aki szerint az, hogy a válaszadók egy részének gondot okoz egy konkrét és időben is konzisztensnek bizonyuló pontot választania egy szemantikus differenciálskálán, még nem jelenti azt, hogy nem képesek ideológiai fogalmakat használni. Az ő megfogalmazásában az embereknek mindig szükségük lesz az ideológiára, mivel az jelentést és keretet ad a társadalmi létnek (654.). Ez annak ellenére is igaz, hogy jelentős eltérések lehetnek a diszpozicionális és szituációs változók tekintetében, illetve a kognitív-motivációs-emocionális szükségletek időről időre történő változásai is nagyban befolyásolják az ideológiai meggyőződés alakulását. Jól tükrözi Jost felfogását, hogy cikkében Tedin (1987) definíciójához nyúlt, mely szerint az ideológia nem más, mint társadalmi, politikai, erkölcsi nézetek affektív, kognitív és motivációs szerveződése. Jost kutatásaiban (2006) empirikus úton is bebizonyította, hogy az em-

berek képesek ideológiai fogalmakban konzisztens módon gondolkodni (0,9-es korrelációt talált az Egyesült Államokban az ideológiai beállítódás és a választási döntés között), és képesek elhelyezni magukat ideológiai témájú skálákon.

Fontos azonban kiemelni, hogy az ideológiai kutatások többsége a fejlett észak-atlanti országok csoportjából került ki, ugyanakkor a nemrégiben az EU-hoz csatlakozott kelet-európai államok – mint például Magyarország is – sajátos történelmi-kulturális kontextusából adódóan külön figyelmet érdemelnek. A 20. század második felének politikai rendszerei nagyban rányomták bélyegüket a poszt-szocialista országok berendezkedéseire, ezért az itt kibontakozó ideológiákat nem feltétlenül lehet a klasszikus értelemben vett módon vizsgálni (Enyedi és Todosijevic, 2002; Jost, Glazer, Kruglanski és Salovay, 2003).

Közép- és Kelet-Európa vizsgálatakor semmiképpen sem hagyhatjuk figyelmen kívül a kontextuális faktorokat. Egyre több kutatásban sikerül igazolni, hogy a nyugat-európai országok kutatásainak eredményei nem, vagy csak részben általánosíthatóak erre a régióra. Golec (2001) kutatása Lengyelországban arra világított rá, hogy a gazdasági konzervativizmust elsősorban a politikai baloldal támogatja. Erre magyarázatként szolgálhat az a tény, hogy Lengyelországban több évtizeden keresztül hiányoztak a jobboldali pártok, ezért a változásokkal szembeni ellenállás elsősorban a baloldalra jellemző tulajdonság lett (Duriez, Van Hiel és Kossowska, 2005). Magyarországot tekintve figyelemre méltó eredmény, hogy a konzervativizmus együtt jelentkezik a szocializmussal (Enyedi és Todosijevic, 2002). Elég szembetűnő a hasonlóság Lengyelországgal, ahol egyes klasszikus konzervatív ismérvek a politikai baloldalhoz kapcsolódnak. Magyarországon

Egedynek (2009) sikerült kimutatnia, hogy a mai konzervativizmust jelentősen meghatározza a volt szocialista rendszerhez való viszony. Ezzel egybecsengenek Angelusz és Tardos (2001) eredményei, amelyek szerint a rendszerváltás utáni politikai rendszerben alapvetően két törésvonal van; a volt MSZMP-tagság és a vallásosság.

A fentebb összegzett kutatási eredmények rámutatnak, hogy a poszt-szocialista országok vizsgálatakor nem hagyatkozhatunk teljes mértékben a klasszikus nyugat-európai kutatások sémáira. Nem hagyható figyelmen kívül a közép-kelet-európai országok sajátos előtörténete és ennek hagyatéka, amelyek nagyban befolyásolják a rendszerváltások nyomán kiépült új politikai rendszereket, valamint egy olyan generációnak a politikai szocializációját, amely már a többpártrendszerben nevelkedett, ám a szocializmus közvetett (szocializációs ágensek révén) tapasztalata mégis befolyásolhatja ideológiai és politikai nézeteinek alakulását.

Politikai szocializáció

A politikai szocializációval foglalkozó kutatások körülbelül fél évszázados múlttal rendelkeznek mind az Amerikai Egyesült Államokban, mind Európában (Hyman, 1959; Easton és Dennis, 1969; Tedin, 1974; Jennings és Niemi, 1981; Campbell, 2008; Kallio és Häkli, 2011). Kezdetben közvetlenül a választói viselkedést, politikai részvételt kívánták megjósolni a kutatási eredményekre hivatkozva. Ez a cél később abba az irányba mozdult el – mindvégig a politikatudomány fogalmaival megközelítve a folyamatot –, hogy az életkori sajátosságok, változások tükrében tárja fel azokat az ágenseket, amelyek a politikai szocializáció során megjelennek. A politikai szocializációra úgy tekinthetünk, mint a szocializáció egy állandó

alkotóelemére. Főbb területei megegyeznek a szocializáció elsődleges és másodlagos színtereivel, mint család, illetve kortárs csoportok, iskola, média stb. Tehát a politikai szocializáció beleillik a világnézet, az értékek és attitűdök, az ismeretek és érdeklődés, valamint a kapcsolatok alakulásának folyamataiba (Csákó, 2004, 7. o.).

A kezdeti kutatásokban több elképzelés is kialakult arról, hogy melyik tényező tekinthető elsődlegesnek a politikai szocializáció szempontjából. Gustafsson (1987) tanulmányában amellet érvel, hogy a szülők, a kortársak és iskolatársak, a tanárok, a tömeg-média, valamint a különböző közösségek mind szocializációs ágensek. Ezen tényezők egyedüli és egymással összefüggő hatását több kutató is vizsgálta az évek során (Kraut és Lewis, 1975; Kedem és Bar-Lev, 1989; Marks, 1993; Campbell, 2006; Pacheco, 2008; Wolak, 2009).

A jelen tanulmányban az iskola politikai szocializációt befolyásoló hatására térnénk ki bővebben, mivel Palonsky (1987) szerint is ez az a fő színtér, ahol a gyermek állampolgári készségeinek, politikai tudásának fejlődése végbemegy. A szociálpszichológiában több szempontból is úttörőnek számító Bennington Study (Newcomb, 1943) is rámutatott, hogy a késő fiatalkor az egyéni attitűdök, preferenciák alakulása szempontjából kulcsfontosságú időszak. Még a második utánkövetés (Alwin, Cohen és Newcomb, 1991) során – nagyjából ötven évvel később – is hasonló politikai beállítódást találtak a vizsgálati személyeknél, amely eredmény arra utalhat, hogy a fiatalkori iskolai, intézményi szocializációnak akár egy egész életre kiható jelentősége lehet bizonyos nézeteket illetően.

Egy későbbi kutatásban Banks és Roker (1994) magán- és állami iskolába járó, hasonló otthoni háttérrel rendelkező serdülő

lányok politikai attitűdjeit hasonlították össze, és jelentős különbségeket találtak. A magániskolába járók nagyobb politikai érdeklődést mutattak, és a politikai folyamatok iránti attitűdjeik is pozitívabbak voltak, mint az állami iskolásoknak. Ennek hátterében a szerzők nem csupán az iskolatípusból fakadó oktatásbeli eltéréseket, hanem a különböző szülői értékeket, orientációkat vélték felfedezni.

A kutatásokban továbbá gyakran felmerült a kérdés, hogy mennyi idős korban érdemes beszélni politikai attitűdökről, politikai viselkedésről. Kallio és Häkli (2011) rávilágított arra, hogy az intézményi keretek között zajló politikai tevékenység mellett a politikai viselkedés a hétköznapi életben is megjelenhet a személy motivációjától, érdeklődésétől függően, bár ezt sokan nem tartják ténylegesen politikához kapcsolódónak. Finnországban nagy hagyománya van a gyerekek politikába történő korai involválásának. De mi a helyzet Magyarországon? Mennyire érdeklik a fiatalokat a politikai események, mennyire van kialakult véleményük a társadalmat érintő kérdésekről, illetve mennyire stabil az ezekhez kapcsolódó reprezentációjuk?

Láthattuk, hogy az ifjúság politikai szocializációs vizsgálata alapvető fontosságú minden korban, ugyanis a ma fiataljai a jövő választópolgárai. Hazánk a többi középkelet-európai országokhoz hasonlóan speciális helyzetben van. A posztszocialista politikai rendszerek ugyanis magukon viselik az előző berendezkedések jellemvonásait, ahogy erről már fentebb említést tettünk. Csákó Mihály (2004) kutatásai is rámutatnak a posztszocialista rendszerek politikai szocializációra gyakorolt sajátosságaira. A rendszer-váltással egy másodlagos szocializálódási folyamat indult meg, amely a már serdültebb

korosztályon érhető tetten a leginkább. Csákó véleménye szerint az első demokratikus pártok sikertelenül szocializálták az ifjúságot az újonnan megjelenő többpártrendszerre. Gázsó Ferenc (1995) továbbá arra a paradox helyzetre hívta fel a figyelmünket, hogy bár a 18–25 év közöttiek nem vetik el a demokratikus intézményeket, mégis nagy az elégedetlenség körükben ezekkel szemben. Ennek legfőbb okát abban látta, hogy kutatásának idején a fiatalok szerint sem gyökeresedett még meg eléggé Magyarországon a demokrácia.

A szociális reprezentáció elmélete

Többek között Wolak (2009), Kedem és Bar-Lev (1989), valamint Csákó (2004) és Gázsó (1995) kutatásai is arra mutatnak rá, hogy a politikai ideológiákkal kapcsolatos nézetrendszerek korán kialakulásnak indulnak, és – még ha nem is konzisztensek ezek a nézetek – középiskolás korban már rendelkeznek a fiatalok politikai attitűddel. Ha tehát a politikai ideológiákról, illetve saját politikai nézeteikről kérdezzük őket, képesek megfogalmazni gondolataikat és véleményt nyilvánítani. Felmerül azonban a kérdés, hogy az emberek mit hívnak elő akkor, amikor az ideológiai meggyőződésükről kérdezik őket. Nagy egyéni különbségek lehetnek abban, hogy mi az a szint, ami alapján döntenek: Pártok iránti elköteleződés? Elvont értékek? Személyes szimpátia? A tartalmi sémák sokféle kombinációja okozhat nagyfokú inkonzisztenciát a válaszokban.

Ezen probléma megoldását szolgálhatja, ha az ideológiára mint reprezentációs fogalomra tekintünk, amelyben sokféle elképzelés sűrűsödhet (Inglehart és Klingemann, 1967; Corbetta, Cavazza és Roccato, 2009; Züll, Scholz és Schmitt; 2010). Ezen felfogás szerint az ideológia segíthet a különböző

nézeteket artikulálni, explicitté tenni; így egyfajta viszonyítási alapként szolgálhat saját és mások attitűdjei között. Számos – többek között magyar – vizsgálat felismerte (Marková és mtsai, 1998; László, 1999; Sándor, Orosz és Fülöp, 2010), hogy a *szociális reprezentációk elmélete* egy olyan potenciális elméleti keretet nyújt, amely alkalmas a mai modern társadalmak jelenségeinek hatékony tanulmányozására.

Moscovici (1984) mára már klasszikusnak számító meghatározása szerint akkor alakul ki egy szociális reprezentáció, amikor politikai, tudományos, gazdasági, történelmi, ideológiai stb. fogalmak a mindennapi kommunikációban megjelennek. Jodelet tanulmánya szerint (1989, idézi Sándor és mtsai, 2010, 179. o.) a jelenség egy olyan „hétköznapi tudást” tükröz, amelyet az adott társas közösség tagjai alakítanak ki, és ezáltal jelentős mértékben hozzájárul a csoport kommunikációjának, viselkedésének értelmezéséhez és alakulásához. A szociális reprezentációk elmélete konstruktív elméletnek tekinthető, mivel lehetséges, hogy egy jelenséggel kapcsolatos szociális reprezentáció néhány eleme stabil maradjon az egyén számára, míg más részei gyorsan változnak. Ez a változás összhangban történik a politikai, gazdasági, történelmi, kontextusbeli változásokkal (Marková és mtsai, 1998).

Ebből következik, hogy a szociális reprezentációk vizsgálatakor ki kell emelni a kontextuális tényezőket, ugyanis azok folyamatosan részt vesznek a reprezentációk tartalmának, jelentésének kialakításában és meghatározásában. Ahogyan azt már korábban megemlítettük, a posztkommunista országokban a politikai színtér és a különböző ideológiatartalmak kapcsolata jelentős átalakuláson ment keresztül (Fehér, Szabó, Miklós és Pálinkás, 2012).

A szociális reprezentációk felépítéséről több elmélet is született. Abric (1994) rámutatott, hogy a reprezentációk egy viszonylag stabil magból és rugalmasan változó perifériás elemekből épülnek fel. A magstruktúra csak néhány, meghatározott elemet tartalmaz, a reprezentáció konkrét lényegét fogalmazza meg, a teljes jelentést magyarázza. A periféria elemei a mag köré szerveződnek, azzal szoros kapcsolatban állnak; jelenlétüket meghatározza a magstruktúra. A periféria kapocsként működik a mag és a környezet között. Ez az a felépítő elem, amely a kontextus és a környezet hatására inkább reagál, változik. Moodie, Marková és Plichtová (1995) úgy vélik, hogy a mag kultúrától függetlenül állandónak mutatkozik, és a periféria az, ami változik, válaszként a politikai és gazdasági kontextusra.

A szociális reprezentációk a társadalmi kommunikáció segítségével jönnek létre (Sándor és mtsai, 2010), így a nyelv segítségével jól megragadhatóak, mivel a szavak jelentései maguk is egy-egy szociális reprezentációt tükröznek. A nyelvről tehát elmondható, hogy egy olyan rendszer, amely a szociális reprezentációkra épül, és ezáltal könnyen tudja követni azok változásait. Kutatásunk során a nyelvnek ezt a gazdagságát használtuk fel, amelynek segítségével a társadalmi jelenségek reprezentációjáról és annak felépítéséről is pontos információkhoz juthatunk (lásd: Módszer).

A szakirodalom áttekintése során az tapasztalható, hogy a szociális reprezentációkat főleg felnőttek körében vizsgálják, és rájuk nézve értelmezik, mert róluk mondható el, hogy rendelkeznek a társadalomról kialakult stabil jelenségstruktúrával. Azonban az elmélet konstruktív jellegéből kiindulva alkalmas a szociális reprezentációk elemeinek gyerek-, serdülő- és fiatal felnőttkorban való

vizsgálatára, ahogy azt kisiskolás (8–9 éves) gyerekek versengésről kialakított szociális reprezentációjának asszociációs módszerekkel történő vizsgálatában is láthatjuk (Sándor és mtsai, 2010). Az eredmények azt mutatják, hogy a gyerekeknek van kialakult elképzelésük a versengés, a győzelem és a vesztes fogalmáról, amely leginkább az említett jelenségek strukturált, szervezett, világos szabályok szerint zajló formájához köthető.

Érdemes feltenni a kérdést, hogy a szociális jelenségekről kialakult elképzelések mennyire szilárdak gyerek- vagy fiatalokban, illetve melyek azok a szociális tényezők, amelyek ezen vélemények, meggyőződések, fogalmak változásában jelentős szerepet játszanak. Annak érdekében, hogy közelebb kerüljünk a feltett kérdésekre adható válaszokhoz, kutatásunkban arra vagyunk kíváncsiak, hogy hogyan alakulnak 16–18 éves fiatalok ideológiákkal kapcsolatos szociális reprezentációi – stabil-e a magstruktúra ebben a korban? Mivel úgy gondoljuk, hogy a reprezentáció ebben a korban elég változékony, azt várhatjuk, hogy a mag inkább instabil tartományban mozog, ám egy kiterjedt, változékony perifériával rendelkezik.

Ahogy azt a fent említett kutatások is bizonyítják, a szociális reprezentációk létrejöttében nagy szerepe van a szülőkkel, tanárokkal, kortársakkal való interakciónak. Arra vonatkozóan, hogy a gyerekek már óvodás korukban beépítik a felnőttekre jellemző szociális reprezentációkat a saját szociális reprezentációjukba, a szerepjátékokban láthatunk leginkább meggyőző példákat (Körössy, 2009). Gyerekek, fiatalok társadalmi jelenségekről alkotott elképzeléseinek, reprezentációinak vizsgálata azért lehet érdekes a kutatások szempontjából, mert közelebb vihet a már kialakult jelenségstruktúrák mélyebb tartalmának, kialakulási folyamatainak, ere-

detüknek és változásaiknak megértéséhez (Szabó és Szabó, 2009).

JELLEN KUTATÁS

Kutatásunk elsődleges célja a magyar középiskolások politikai ideológiákról kialakított szociális reprezentációjának feltárása volt. Corbetta, Cavazza és Roccato (2009) szemléletét vettük alapul, miszerint az ideológiák reprezentációs fogalomként jelen levő konstruktumok, amelyek empirikus módszerekkel feltárhatóak. A korábban tárgyalt politikai szocializációs kutatások eredményei alapján feltételeztük, hogy a 16–18 éves korosztály politikai ideológiákról kialakulóban lévő reprezentációjának magtartalma szűkebb, míg perifériája szélesebb, változatosabb képet mutat majd.

Másrészről vizsgáltuk az intézményi nevelés hatásait. Alwin (1991), Banks és Roker (1994), valamint Kallio és Häkli (2011) kutatásai is az iskola és az intézményes keretek között történő szocializáció hosszú távú hatásait hangsúlyozzák a politikai szocializációt tekintve. E korábbi kutatásokra alapozva feltételeztük, hogy a különböző típusú intézményekben (elit és átlagos gimnázium, szakiskola) nevelkedett fiatalok más fogalmak mentén és eltérő absztrakciós szinten ragadják meg ugyanazt a jelenséget. Fontos azonban kiemelni, hogy a különbségek háttérben nem csupán az intézményi szocializáció, vagy épp az iskolában közvetített gondolkodásmód állhatnak. Az intézmény hatása mögött valószínűleg több ágens együttes, dinamikus összjátéka húzódik, mint például a családi háttér (Kraut és Lewis, 1975; Szabó és Csepeli, 1984; Kroh és Selb, 2009) – beleértve a szülők iskolai végzettségét is –, valamint a szocioökonómiai státusz, azonban ezen faktorok

komplex vizsgálatára a jelen kutatás keretei között nincs mód. Ennek tükrében azt várjuk, hogy az említett befolyásoló tényezők együttes hatása az intézmények profilbeli különbségében válik tetten érhetővé.

A kutatás során a bal-jobb politikai dimenzióra fókuszáltunk, ugyanis a közép-kelet-európai kontextusban a bal- és a jobboldalhoz kötődő értékek és ideológiai tartalmak mélyebben gyökereznek mind a köztudatban, mind az aktív politikai színtéren. Angelusz és Tardos (2001) elemzése is arra világított rá, hogy Magyarországon a bal-jobb dimenzió történeti beágyazottsága miatt is alkalmasabb a politikai viszonyok, a gondolkodás megragadására, kidolgozottabb és a szocializáció révén jobban rögzült, mint a liberális-konzervatív dimenzió.

MÓDSZER

Az asszociációs módszerekről általában

A politikával és politikai ideológiákkal kapcsolatos eddigi kutatásokban a kvalitatív módszerek általában, a *szabad asszociációk* pedig különösen háttérbe szorultak. A kevés kivétel egyike Züll, Scholz és Schmitt (2010) kézírata, melyben német állampolgárok bal- és jobboldalra adott szabad asszociációit vizsgálják. Eredményeik igazolják, hogy a módszer használatával lehetséges a két oldalhoz tartozó asszociációk széles spektrumának felmérése és vizsgálata.

Egy másik fontos forrás Corbetta és mtsai (2009) kutatása, melyben nyitott kérdésekre 1974 és 2006 között adott válaszokat hasonlítottak össze azzal a céllal, hogy meghatározzák a bal-jobb dimenzió jelentőségét és jelentését Olaszországban. A fenti két tanulmányra alapozva Fehér, Fodor és Szabó (2012)

magyar reprezentatív mintán vizsgálta a magyarok politikai bal- és jobboldallal kapcsolatos asszociációinak természetét.

A fent említett tanulmányok az asszociációs módszert idői és hosszúsági korlátok nélkül alkalmazták. Egy egyszerű kérdésre adott válaszok adták a módszer lényegét, amely általános formája: „Mi jut először eszébe a politikai bal- és jobboldalról?” Ezzel a változattal a fő probléma a különböző válaszadóktól nyert asszociációk összehasonlíthatóságában rejlik: néhányan egyszerű szavakat, míg mások teljes mondatokat vagy akár bekezdéseket asszociáltak. Némely esetekben ezek egymástól alapvető jellegbeli eltéréseket mutattak; ennél is fontosabb korlát azonban, hogy a módszerrel nem lehetséges a reprezentáció *szerkezetéről* megfelelő, összehasonlításra alkalmas ismereteket szerezni.

Többek között Vergès (1992, 1994) és Abric (1994) munkáira alapozva számos variánsát találtuk a szabad asszociációs módszernek, úgy mint: korlátozott asszociációk, befejezetlen mondatok, asszociációs lánc, listázás, kapcsolatok berajzolása stb. Mindezek mérlegelése után úgy döntöttünk, a jobb értelmezhetőség és az információtartalom növelése érdekében az alábbiakban bemutatandó *ötszavas asszociációt* választjuk saját kutatásainkhoz.

Az ötszavas asszociációs módszer

A résztvevőknek a politikai bal-, majd jobboldalról először eszükbe jutó öt szót kellett lejegyezniük. A kérdést kérdőívünk elején helyeztük el, hogy az azt követő tételek ne befolyásolhassák az asszociációkat. A továbbiakban röviden összefoglaljuk az alkalmazott módszer legfőbb előnyeit. A válaszok összehasonlíthatósága jó, mivel minden esetben szavakról van szó; ezenfelül az adatok

gyűjtése gyors, olcsó és egyszerű. Végül pedig a legfontosabb előny: a technika által nyert válaszokból megalapozott következtetéseket lehet levonni az asszociációk és így a reprezentáció szerkezetére vonatkozóan.

Mutatók

Gyakoriság és rang: A gyakorisági mutató azt mutatja meg, egy adott asszociáció milyen gyakran merül fel a mintában; a rang pedig azt, mely helyen (az első és az ötödik között) asszociálták a válaszadók az adott szót. Így a magas gyakorisággal és alacsony ranggal rendelkező asszociációk képzik a reprezentáció magtartalmait, míg a többi a perifériára tartozik (1. ábra).

	Alacsony rang	Magas rang
Magas gyakoriság	magtartalmak	1. periféria
Alacsony gyakoriság	kontrasztzóna	2. periféria

1. ábra. A gyakoriság és a rang kapcsolata

Mivel nincs közös megegyezésen alapuló mérőszáma annak, hogy mitől számít egy előfordulás magas gyakoriságúnak és alacsony rangúnak, a következőképpen alakítottuk ki a kritériumokat: az az asszociáció vagy kategória számít magas gyakoriságúnak, amely eléri az összes értelmes asszociáció 20%-át, azaz legalább minden ötödik asszociáció ebbe a kategóriába esik, vagyis átlagosan minden személynél egyszer megjelent. Az az asszociáció vagy kategória tekinthető alacsony rangúnak, amelynek rang-

száma alacsonyabb, mint 3 (felezőpont), azaz átlagosan az asszociációs lánc első felében jelent meg.

A gyakoriság és rang kapcsolatát elsősorban a főkategóriák szintjén elemeztük, ugyanis ezzel feltárható, hogy a reprezentáció magtartalma milyen átfogó fogalmak köré csoportosul. Ha egyesével vizsgáljuk az asszociációk rangját és gyakoriságát, az olyan fogalmak, mint például „konzervativizmus”, „liberalizmus”, „nemzetiszocializmus”, „radikalizmus”, önmagukban lehet, hogy nem érnék el a megfelelő gyakoriságot, még ha a rangjuk alacsony is. Ha azonban összesítjük őket, és mint ideológiai tartalmakat kezeljük, a rang nem nő, de a gyakoriság elérheti a megfelelő szintet, és így lehetővé válnak olyan következtetések, mint például hogy a jobboldal reprezentációjának magtartalmát képezik a hozzá kapcsolódó ideológiák.

Diversitas: ahol T jelzi a mintában előforduló, egymástól különböző asszociációk számát, N pedig az összes asszociációét, a diverzitásmutatót a T/N osztással nyerhetjük. Ez megmutatja központi mag szilárdságát (minél nagyobb a szám, annál kevésbé stabil a mag), és a használt ingerrel kapcsolatos konszenzust.¹

Ritkaság: A hapax- vagy ritkasági mutatót úgy kapjuk, ha elosztjuk a mindössze egyszer előforduló asszociációk számát az összesével. Ez a stabilitás és a konszenzus újabb mutatója, amely jelzi a kognitív struktúra szilárdságát is (minél nagyobb a szám, annál kevésbé szilárd a konszenzus) (Lebart és Salem, 1988).

¹ Fontos felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy itt bizonyos határok között értelmezett sűrűségről van szó. A mag szilárdsága egy bizonyos mértékig hasznos a reprezentáció szempontjából, a sűrűség mellett azonban fontos a belső diverzitás is a reprezentáció túlélése szempontjából. Egy egyelemű mag (ami a gyakorlatban szinte sohasem fordul elő) például nem lenne előnyös, ahogyan a túlkonzentrált mag is megalapozott kérdéseket vetne fel.

Sűrűség: Végül pedig a sűrűségmutató a diverzitási és ritkasági (hapax-) mutató közti középpont.

Szimilitás/Jaccard-index: A különböző alcsoportok reprezentációjának hasonlóságát mutatja meg a Jaccard-index. Az alcsoportoknál egyaránt megtalálható asszociációk számát osztjuk az összes fogalomtársítás számával. Ezáltal kiszámíthatóvá válik, hogy a két vagy több alcsoport reprezentációja hány százalékban fed át (Degenne és Vergès, 1973).

Kategória-rendszer

Eredményeink elemzéséhez először kategorizálnunk kellett a válaszokat. Kategória-rendszerünk megalkotásakor a Züll és mtsai (2010) által bevezetett rendszert vettük alapul, melyet két fontos szempontot figyelembe véve fejlesztettünk tovább: egyfelől a jobb értelmezhetőség (amelyet néhány kategória összevonásával, a közöttük levő különbségek hangsúlyozásával értünk el); másfelől pedig az országspecifikus válaszok hatékonyabb elemzése érdekében (amely két új kategória bevezetését jelentette). További fejlesztésként egy háromszintes kategória-rendszert vezettünk be, amely fő-, közép- és alkategóriákat tartalmaz (a kategória-rendszer és a hozzá tartozó definíciók megtalálhatók az *1. mellékletben*).

Minden választ két független kódoló osztott be kategóriákba, eltérés esetén egy harmadik, illetve egy negyedik kódolót vezetünk be. Első lépésként minden szót az alábbi kilenc főkategóriába soroltunk: 1. ideológiai, 2. társadalmi értékek, 3. szimbolikus tartalmak, 4. tér és idő, 5. társadalmi csoportok, 6. politikai aktorok, 7. közvetlen utalások a politikai tevékenységre, 8. affektív tartalmak, 9. nem besorolható tartalmak.

Ebből is látható, hogy a főkategóriák általános halmazok, melyek az asszociációk

nagy csoportjait tartalmazzák. A közép-kategóriák az ezeken belüli tájékozódást szolgálják, és finomabb elemzést tesznek lehetővé. Az alkategóriák egyetlen célja pedig, hogy az értelmezést segítsék: csak a teljesen azonos tartalmat megjelenítő asszociációk kerültek azonos alkategóriába, melyek megfogalmazásukban némiképp eltérhettek (pl. „munka” vagy „munkák”).

Ezek alapján például a „katolikus” asszociáció a társadalmi értékek főkategóriába, azon belül a vallás közép-kategóriába, és végül a katolikus alkategóriába (együtt a szó további változataival, például „katolicizmus”) került; míg az „MSZP” hasonlóképpen a politikai aktorok, párt, MSZP kategóriákba sorolódott.

Minta

Kétszázhuszonnyolc középiskolás diák vett részt a kutatásban három különböző típusú (elit gimnázium, átlagos gimnázium, szakiskola) budapesti iskola három-három osztályából. A minta specifikálása a 2010-es középiskolai rangsor alapján történt. Az elit gimnázium a rangsor első húsz helyezettje közül került ki. Az átlagos gimnázium egy olyan intézmény, amely nem szerepel a lista első hatvan helyezettje között. A szakiskolánál is figyelembe vettük, hogy az iskola ne szerepeljen a szakiskolák ranglistájának első hatvan helyezettje között. A résztvevők 41%-a (N = 94) az elit gimnázium harmadik évfolyamának hallgatója volt (58% fiú), 34% (N = 77) az átlagos gimnázium ugyanezen évfolyamán tanult (56% fiú), míg a minta 25%-a (N = 57) második és harmadik osztályos szakiskolás volt (67,5% fiú). Az adatfelvétel 2011 márciusában történt, tehát egy évvel az országgyűlési, és fél évvel az önkormányzati választásokat követően. A kutatás szülői és iskolai beleegyezéssel valósult meg.

1. táblázat

A FŐKATEGÓRIÁK ELŐFORDULÁSI GYAKORISÁGA OLDALANKÉNT									
	Jobboldal		Baloldal		Összesen		Összetartozó mintás t-próba		
	N	%	N	%	N	%	t	df	Cohen-d
Ideológiai tartalom	41	3,6%	96	8,4%	137	6,0%	-4,48**	227	-0,59
Társadalmi értékek	84	7,4%	34	3,0%	118	5,2%	5,28**	227	0,70
Szimbolikus tartalmak	73	6,4%	85	7,5%	158	6,9%	-1,39	227	-0,19
Idő és tér	25	2,2%	35	3,1%	60	2,6%	-1,52	227	-0,20
Társadalmi csoportok	22	1,9%	26	2,3%	48	2,1%	-0,9	227	-0,12
Politikai aktorok	179	15,7%	151	13,2%	330	14,5%	2,36*	227	0,31
Utalások a politikai tevékenységre	293	25,7%	215	18,9%	508	22,3%	2,53*	227	0,34
Affektív tartalmak	99	8,7%	146	12,8%	245	10,7%	-2,36*	227	-0,31
Nem besorolható tartalmak	324	28,4%	352	30,9%	676	29,6%	-0,12	227	-0,01

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

EREDMÉNYEK

Elemzés a teljes mintán – főkategóriák előfordulási gyakorisága

Összesen 2280 asszociáció került elemzésre (1140 mind a bal-, mind a jobboldal esetén), melyből 1604 bizonyult értelmezhetőnek (788 a baloldalon és 816 a jobboldalon). A nem besorolható elemek az összes asszociáció 30%-át teszik ki, továbbá nem tapasztalható szignifikáns eltérés az oldalak alapján, tehát a bal- és jobboldalra adott asszociációk esetén a nem klasszifikálható fogalmak ugyanakkora valószínűséggel fordultak elő.

A politikai tevékenység módjai és formái (22,3%), a politikai aktorok (14,5%) és az affektív tartalmak (10,75%) a leggyakrabban előforduló asszociációk. Ez a sorrend mindkét oldalon érvényes, azonban mindhárom főkategória esetén szignifikáns különbség van abban, hogy átlagosan hány alkalommal (0-tól 5-ig) asszociáltak rá a résztvevők. A baloldalhoz szignifikánsan valószínűbben társítanak affektív tartalmakat (baloldal: 12,8%, jobboldal: 8,7%) a tanulók, míg a jobboldalhoz a politikai tevékenység módjaira és formáira vonatkozó fogalmakat (bal-

oldal: 18,9%, jobboldal: 25,7%) és politikai aktorokat (baloldal: 13,25%, jobboldal: 15,7%). Szignifikáns különbség tapasztalható még az ideológiai tartalmak és társadalmi értékek kapcsán. A baloldalhoz valószínűbben társítanak ideológiákat (baloldal: 8,4%, jobboldal: 3,6%), míg a jobboldalhoz társadalmi értékeket (baloldal: 3%, jobboldal: 7,4%). A szimbolikus tartalmakban, az időre és térre vonatkozó asszociációkban, valamint a társadalmi csoportokban nem mutatkozott különbség (a próbastatisztikák értékei és a hatásméretek az 1. táblázatban láthatóak).

A szociális reprezentáció szerkezetére utaló mutatók

Gyakoriság és rang

A különböző főkategóriák egyes asszociációs helyen való megjelenésének valószínűségét tekintve hasonló mintázat mutatkozik a két oldalon (2. táblázat).

Mind a bal-, mind a jobboldal esetén alacsony rangszámmal jelentek meg az ideológiai tartalmak (jobboldal: 2,4, baloldal: 2,3) és a politikai aktorok (jobboldal: 2,2, baloldal: 2,3), ám a gyakoriságot tekintve az aktorok érik el a kívánt határt (jobboldal: 22%, baloldal: 19%), az ideológiai tartalmak megjelenése

2. táblázat

GYAKORISÁG, RANG ÉS SZERKEZETI HELY FŐKATEGÓRIÁNKÉNT						
	Jobboldal		Baloldal		Szerkezeti hely	
	%	rang	%	rang	jobboldal	baloldal
Ideológiai tartalom	3,6%	2,4	8,4%	2,3	kontrasztzóna	kontrasztzóna
Társadalmi értékek	7,4%	3,1	3,0%	3,1	2. periféria	2. periféria
Szimbolikus tartalmak	6,4%	3,1	7,5%	2,6	2. periféria	kontrasztzóna
Idő és tér	2,2%	3	3,1%	3,2	2. periféria	2. periféria
Társadalmi csoportok	1,9%	3	2,3%	3,1	2. periféria	2. periféria
Politikai aktorok	15,7%	2,2	13,2%	2,3	magtartalom	kontrasztzóna
Utalások a politikai tevékenységre	25,7%	3	18,9%	3	1. periféria	1 periféria
Affektív tartalmak	8,7%	3	12,8%	2,9	2. periféria	kontrasztzóna
Nem besorolható tartalmak	28,4%	3,4	30,9%	3,4	–	–

ritkább (jobboldal: 5%, baloldal: 12%). A baloldal esetén az affektív elemek is alacsony ranggal szerepelnek (2,9), de gyakoriságuk nem éri el a kívánt határt. Magas gyakorisággal és magas ranggal főkategória szinten a politikai tevékenységre való utalások és a nem besorolható elemek jelentek meg.

A későbbi elemzésben a nem besorolható tartalmakat nem vesszük figyelembe, ugyanis ezek nem valódi asszociációk voltak, hanem üresen hagyott helyek, vagy értelmetlen szavak. Az eredmény azonban azt mutatja, hogy a 3. és 4. asszociáció környékén kezd el gondot okozni a résztvevőknek a fogalomtársítás.

Ritkaság, diverzitás és sűrűség

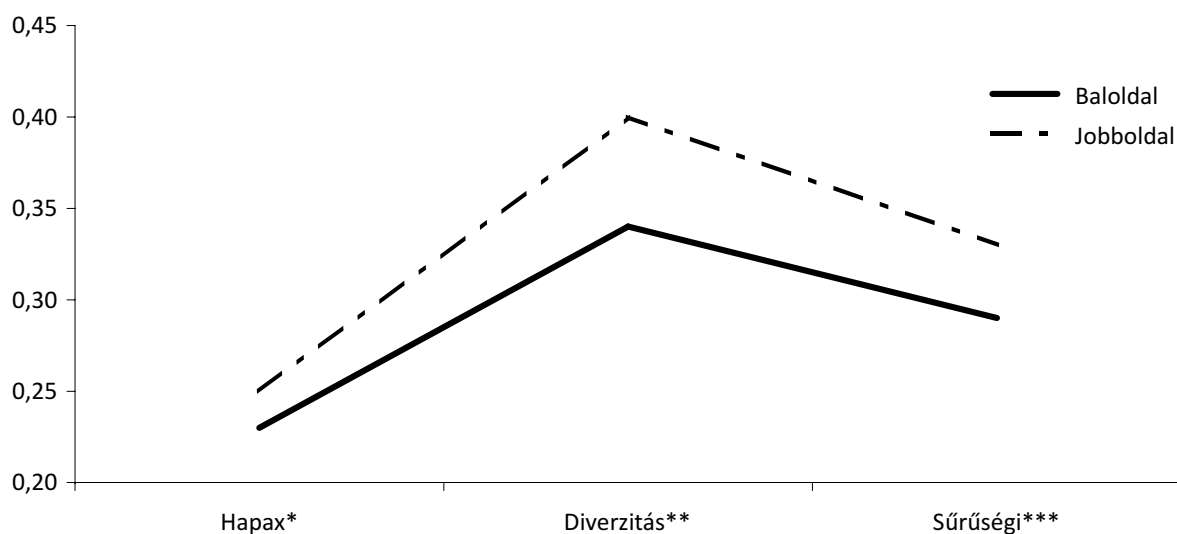
Az alkategóriákat figyelembe véve kiszámíthatóvá válnak a reprezentáció szerkezetére utaló egyéb mutatók. A baloldalon 788 (N) értelmezhető és besorolható asszociáció 264 (T) különböző fogalomból adódott össze, ebből 180 volt egyedi (E), azaz egyszer előforduló szó. Ez alapján 84 olyan kategória van, amelyet legalább két személy reprezentációja egyaránt tartalmaz. A jobboldal esetén 816 (N) értelmes asszociációból 326 (T) rendeződött külön kategóriába, amelyek közül 204 (E)

egyszer jelent meg a mintában, tehát 122 közösen osztott kategóriát tártunk fel. Szignifikáns különbség van az egyedi és többszörös kategóriák arányában a két oldal között ($\chi^2 = 4,4$, $df = 1$, $p < 0,05$). Mindkét oldal esetén szignifikánsan több az egyedi kategóriák (hapax) száma. A baloldalt a jobboldalhoz viszonyítva pedig szignifikánsan kevesebb az egyénél több elemet tartalmazó kategóriák (T-E) száma. A 2. ábrán bemutatott, a szerkezetre vonatkozó mutatók alapján (hapax/ritkasági index, sűrűségi index és diverzitás index) elmondható, hogy a baloldal reprezentációja szervezettebb, sűrűbb és erősebb körülötte a konszenzus, amely egy stabilabb reprezentációs magra utal.

Elemzés az iskola típusának figyelembevételével

Főkategóriák előfordulási gyakorisága

A szakiskolások szignifikánsan ritkábban, míg az átlagos gimnázium tanulói szignifikánsan többször említettek ideológiai tartalmakat más típusú iskolába járó társaikhoz képest ($\chi^2 = 15,3$, $df = 2$, $p < 0,01$). A szakiskolai hallgatók ugyancsak szignifikánsan kevesebbszer említettek közvetlen utalásokat a politikai tevékenységre ($\chi^2 = 6$, $df = 2$, $p < 0,05$),

2. ábra. A reprezentáció szerkezetére utaló mutatók

* Alacsony érték = kevés ritka válasz; ** Alacsony érték = kevésbé diverz reprezentáció;

*** Alacsony érték = sűrűbb reprezentáció

azonban szignifikánsan többször hagyták üresen a mezőt vagy adtak nem besorolható választ ($\chi^2 = 8,5$, $df = 2$, $p < 0,05$). A nem besorolható válaszok száma az átlagos gimnáziumban tanulóknál volt szignifikánsan a legalacsonyabb.

A baloldalhoz köthető asszociációknál az ideológiai tartalmakban szignifikáns ($\chi^2 = 16$, $df = 2$, $p < 0,01$), a szimbolikus tartalmakban ($\chi^2 = 5$, $df = 2$, $p < 0,1$), a tér- és idődimenziókra vonatkozó állításokban ($\chi^2 = 5,8$, $df = 2$, $p < 0,1$) és a társadalmi csoportokban ($\chi^2 = 5$, $df = 2$, $p < 0,1$) tendenciaszintű eltéréseket találtunk. A szakiskolások szignifikánsan ritkábban írtak ideológiai tartalmat. Az átlagos gimnáziumba járók gyakrabban említettek ideológiai tartalmakat, szimbólumokat, valamint tér-idő tartalmakat. Az elit gimnáziumba járók esetén nagyobb a társadalmi csoportok megnevezésének aránya.

A jobboldal esetén a politikai tevékenységre való közvetlen utalásokban szignifikáns ($\chi^2 = 6,6$, $df = 2$, $p < 0,05$), a politikai aktorokban ($\chi^2 = 5,8$, $df = 2$, $p < 0,1$) és az affektív tartalmakban ($\chi^2 = 5,4$, $df = 2$, $p < 0,1$)

tendenciaszintű különbség mutatkozott. A szakiskolások kevesebbszer említettek aktorokat és utaltak a politikai tevékenységre, ám sokkal gyakrabban asszociáltak affektív tartalmakat (3. táblázat).

A szociális reprezentáció szerkezetére utaló mutatók

Gyakoriság és rang

Az iskolánkénti elemzés eredményei összecsengenek a teljes mintán kapott mutatókkal (4. táblázat). Mindhárom iskolatípusban magas gyakorisággal, de alacsony ranggal jelentek meg a politikai aktorok, illetve magas gyakorisággal és magas ranggal a nem besorolható tartalmak. Az ideológiai tartalmak előfordulási aránya azonban iskolákra bontva már nem jelentős, bár a rangszámok alapján korai asszociációk.

Jobboldal. Az elit gimnazisták esetén alacsony ranggal jelent meg a jobboldalon az ideológiai tartalom (2,7), a társadalmi csoportok (2,8), a politikai aktorok (2,1) és a politikai tevékenységre való közvetlen utalások (2,9). Ezek közül a politikai aktorokról

(25%) és a politikai tevékenységre való utalásokról (39%) mondható el, hogy magas gyakorisággal is rendelkeznek, tehát a magtartalom kritériumainak megfelelnek. Az átlagos gimnáziumi mintán az ideológiai tartalmak (2), a társadalmi értékek (2,8), a tér és idő (2,8), a politikai aktorok (2,3) és affektív tartalmak (2,9) teljesítik az alacsony rang kritériumát, azonban az előfordulási arányt tekintve csak az aktorok érik el a 20%-os határt (20,15%). A szakiskolások alacsony ranggal említették az ideológiai tartalmakat (2,7), a szimbólumokat (2,9), a térre és időre (2,5), a társadalmi csoportokra (2,8), aktorokra vonatkozó (2,4) és affektív fogalmakat (2,8); azonban egyik kategória előfordulási gyakorisága sem volt nagyobb 20%-nál, azaz nincs olyan főkategória, ami teljesíti a magtartalom kritériumait (5. táblázat).

Baloldal. Az elit mintán alacsony ranggal jelent meg az ideológiai tartalom (2,3), a szimbolikus fogalmak (2,7), a tér és idő dimenzió (2,7), valamint az aktorok (2,7). Az alacsony rang magas gyakorisággal csak az aktoroknál társult (19%), de ez sem érte el az előre meghatározott határt.

Az átlagos gimnáziumban tanulóknál az ideológiai tartalom (2,1), a társadalmi értékek (2,4), az aktorok (2,4) és az affektív tartalmak (2,9) szerepeltek alacsony rangszámmal. A 20%-os gyakorisági értéket az ideológiai tartalmak (25%) és az aktorok (20%) érték el.

A szakiskolai tanulóknál alacsony ranggal jelenik meg az ideológiai tartalom (2,9), a tér- és idődimenzió (2,5), a politikai aktorok (2,4) és az affektív tartalmak (2,8). A megfelelő előfordulási gyakoriságot csak az affektív tartalmak érik el (29%) (6. táblázat).

3. táblázat

AZ ASSZOCIÁCIÓK TARTALMI KÜLÖNBSÉGEI AZ ISKOLATÍPUSOK, A FŐKATEGÓRIÁK ÉS AZ OLDAL ALAPJÁN							
	Elit	Átlag	Szakiskola	χ^2 -teszt			
	%	%	%	χ^2	df	likelihood ratio	Cramer-féle V
Fő kategóriák – teljes							
Ideológiai tartalmak	43,5	49	17,5	15,3**	2	16,6**	0,26
Utalás a politikai tevékenységre	75,5	82	63	6*	2	5,9*	0,16
Nem besorolható elemek	71	61	84	8,5*	2	8,95*	0,19
Jobboldal fő kategória alapján							
Politikai aktorok	55	48	35	5,8 ⁺	2	5,9 ⁺	0,16
Utalás a politikai tevékenységre	69	70	51	6,6*	2	6,4*	0,17
Affektív tartalmak	21	26	38,5	5,4 ⁺	2	5,3 ⁺	0,16
Baloldal fő kategória alapján							
Ideológiai tartalom	36	41,5	10,5	16**	2	18**	0,27
Szimbolikus tartalom	24,5	36,5	19	5 ⁺	2	5 ⁺	0,15
Tér és idő	9,5	19,5	7	5,8 ⁺	2	5,6 ⁺	0,16
Társadalmi csoportok	16	6,5	7	5 ⁺	2	4,9 ⁺	0,15

** p < 0,01; * p < 0,05; + p < 0,1

4. táblázat

GYAKORISÁG ÉS RANG FŐKATEGÓRIÁNKÉNT A 3 ISKOLATÍPUSBAN												
	Elit gimnázium				Átlagos gimnázium				Szakiskola			
	jobboldal		baloldal		jobboldal		baloldal		jobboldal		baloldal	
	N	rang	N	rang	N	rang	N	rang	N	rang	N	rang
Ideológiai tartalom	19	2,7	51	2,3	13	2	72	2,1	9	2,7	10	2,9
Társadalmi értékek	31	3,2	17	3,7	33	2,8	7	2,4	20	3,2	6	3,7
Szimbolikus tartalmak	21	3	27	2,7	26	3,2	102	3	26	2,9	22	3,3
Idő és tér	8	3	43	2,7	31	2,8	19	3,1	6	2,5	6	2,5
Társadalmi csoportok	10	2,8	56	3,3	8	3,4	15	3	4	2,8	4	3,8
Politikai aktorok	82	2,1	62	2,1	63	2,3	58	2,4	34	2,4	31	2,4
Utalások a politikai tevékenységre	129	2,9	87	3	106	3	82	3,1	58	3,1	46	3,1
Affektív tartalmak	34	3,4	50	3	32	2,9	44	2,9	33	2,8	52	2,8
Nem besorolható tartalmak	136	3,5	143	3,4	327	3,5	101	3,7	95	3,3	108	3,2

5. táblázat

ELIT GIMNAZISTÁK REPREZENTÁCIÓJA A JOBBOLDALRÓL		
	Magas gyakoriság	Alacsony gyakoriság
Alacsony rang	politikai aktorok (25%. 2,1) utalások a politikai tevékenységre (38%. 2,9)	ideológiai tartalmak (5%. 2,7) társadalmi csoportok (3%. 2,8)
Magas rang		társadalmi értékek (9%. 3,2) szimbolikus tartalmak (6%. 3) tér és idő (2%. 3) affektív tartalmak (10%. 3,4)
ÁTLAGOS GIMNÁZIUMBAN JÁRÓK REPREZENTÁCIÓJA A JOBBOLDALRÓL		
	Magas gyakoriság	Alacsony gyakoriság
Alacsony rang	politikai aktorok (25%. 2,3)	ideológiai tartalmak (4%. 2) társadalmi értékek (11%. 2,8) tér és idő (11%. 2,8) affektív tartalmak (11%. 2,9)
Magas rang	utalások a politikai tevékenységre (36%. 3)	szimbolikus tartalmak (9%. 3,2) társadalmi csoportok (3%. 3,4)
SZAKISKOLÁSOK REPREZENTÁCIÓJA A JOBBOLDALRÓL		
	Magas gyakoriság	Alacsony gyakoriság
Alacsony rang		ideológiai tartalmak (5%. 2,7) szimbolikus tartalmak (14%. 2,9) tér és idő (3%. 2,5) társadalmi csoportok (4%. 2,8) politikai aktorok (18%. 2,8) affektív tartalmak (17%. 2,8)
Magas rang	utalások a politikai tevékenységre (31%. 3,1)	társadalmi értékek (11%. 3,2)

6. táblázat

ELIT GIMNAZISTÁK REPREZENTÁCIÓJA A BALOLDALRÓL		
	Magas gyakoriság	Alacsony gyakoriság
Alacsony rang		ideológiai tartalmak (16%. 2,3) szimbolikus tartalmak (9%. 2,7) tér és idő (13%. 2,7) politikai aktorok (19%. 2,1)
Magas rang	Utalások a politikai tevékenységre (30%. 3)	társadalmi értékek (5%. 3,7) társadalmi csoportok (17%. 3,3) affektív tartalmak (15%. 3)
ÁTLAGOS GIMNÁZIUMBA JÁRÓK REPREZENTÁCIÓJA A BALOLDALRÓL		
	Magas gyakoriság	Alacsony gyakoriság
Alacsony rang	ideológiai tartalmak (25%. 2,1) politikai aktorok (20%. 2,4)	társadalmi értékek (2%. 2,4) affektív tartalmak (15%. 2,9)
Magas rang	szimbolikus tartalmak (36%. 3) utalások a politikai tevékenységre (29%. 3,1)	társadalmi csoportok (5%. 3) tér és idő (7%. 3,1)
SZAKISKOLÁSOK REPREZENTÁCIÓJA A BALOLDALRÓL		
	Magas gyakoriság	Alacsony gyakoriság
Alacsony rang	affektív tartalmak (29%. 2,8)	ideológiai tartalmak (6%. 2,9) tér és idő (3%. 2,5) politikai aktorok (18%. 2,4)
Magas rang	utalások a politikai tevékenységre (26%. 3,1)	társadalmi értékek (3%. 3,7) szimbolikus tartalmak (12%. 3,3) társadalmi csoportok (2%. 3,8)

Ritkaság, diverzitás és sűrűség

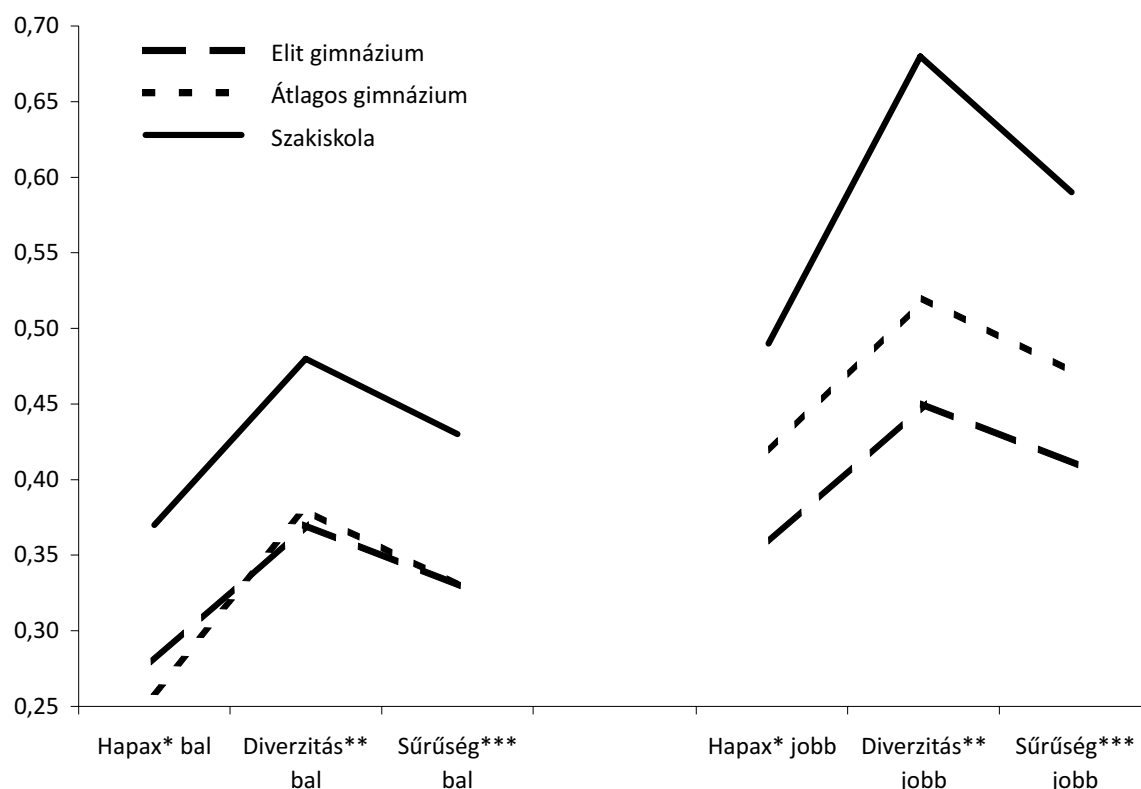
A baloldal reprezentációja stabilabb, kevésbé diverz, és erősebb konszenzusra utalnak az indexek mindhárom csoportban (3. ábra). Nincs szignifikáns különbség az egyedi (hapax) és nem egyedi válaszok (diverzitás) alapján a csoportok között.

A jobboldal esetén minden mutató lényegesen gyengébb, valamint az iskolatípus alapján is szignifikáns különbségek mutatkoznak a ritkaság és diverzitás kapcsán ($\chi^2 = 10,24$, $df = 2$, $p < 0,01$). A ritka válaszok számában tendenciaszintű különbség mutatkozik a csoportok között. Az elit gimnazistáknál a legkoherensebb a reprezentáció, de még az ő értékeik is gyengébbek a baloldalhoz képest.

Az átlagos gimnazisták reprezentációja ez esetben már jelentősen eltér az elit gimnazistákétól, míg a szakiskolások esetén a reprezentáció nagyon diverz, és a válaszok fele egyedi tartalom, ami plaszticitásra, gyenge magra és folyamatos változásra utal.

Hasonlóság

A Jaccard hasonlósági index alapján a három csoport jobboldalról alkotott reprezentációja $J = 12\%$ -ban egyezik meg, tehát 40 olyan asszociáció tartozik a jobboldalhoz, amely mindhárom almintában megjelent. Páros összehasonlításban vizsgálva a szakiskolások és elit gimnazisták közös reprezentációja a jobboldalról $J = 15\%$ ($N = 50$), a szakisko-

3. ábra. A bal- és a jobboldal reprezentációja a három vizsgálati csoportban

* Alacsony érték = kevés ritka válasz; ** Alacsony érték = kevésbé diverz reprezentáció;

*** Alacsony érték = sűrűbb reprezentáció

lások és átlagos gimnazisták esetén $J = 17\%$ ($N = 56$), míg az elit gimnazista és átlagos gimnazista mintán az átfedés $J = 21\%$ ($N = 70$).

A baloldalt vizsgálva a három almintát átfedő reprezentációja $J = 11\%$ ($N = 30$). A szakiskolások és az elit gimnazisták reprezentációja a baloldalon is a legkevésbé hasonló $J = 14\%$ ($N = 38$), valamivel nagyobb az átfedés a szakiskolások és az átlagos gimnazisták reprezentációjában $J = 15\%$ ($N = 39$), míg az átlagos gimnáziumba járók és az elit gimnázium tanulóinak reprezentációja $J = 21\%$ -ban ($N = 56$) közös.

DISZKUSSZIÓ ÉS KITEKINTÉS

Eredményeinkből levonható első fontos következtetésünk – amely egyben választ is kí-

nál az elméleti bevezetőben feltett kérdésre – a következő: a középiskolások rendelkeznek reprezentációval a politikai bal- és jobboldalt illetően. Fontos azonban kiemelni, hogy a két oldal reprezentációja jelentősen eltér egymástól: a baloldalé kevésbé diverz, esetében erősebb a konszenzus, és szilárdabbnak bizonyul a mag; míg a jobboldal esetén kisebb konszenzust figyelhettünk meg. A baloldal stabilitásában mindazonáltal fontos szerepet játszanak a szakközépiskolások döntően negatív jellegű értékelései, ami óvatosságra int a konklúzió levonását illetően. A baloldal jobbhöz viszonyított stabilitása Fehér, Szabó és Fodor (2012) országos reprezentatív mintán nyert eredményeiben is megmutatkozott. A jelenség gyökerei valószínűleg a jobboldal fejlődésének az előző rendszer alatti megakadályozásában keresendők. Mindazonáltal meglepő,

hogy ez az új generációkra is hatással van. Annak, hogy a szociális reprezentáció megszilárdulása mennyi időt vesz igénybe, nincs egyetemesen elfogadott irodalma, mégis megkockáztathatjuk a feltételezést, hogy ez a rés a jövőben szűkül majd, és egy idő után valószínűleg eltűnik.

Mindemellett a két oldal eltérésének kimutatása megerősíti azt a megfigyelést (Fehér, Szabó és Fodor, 2012), mely szerint a bal- és jobboldal reprezentációi nem egymás ellenpontjaiként léteznek a köztudatban. Ez óvatosságra int a dimenzióhoz kötődő következtetések levonásánál. A bal-jobb ideológiai dimenzió mérésére leggyakrabban használt és széles körben elfogadott eszköz a bal-jobb bipoláris skála. A bal-jobb skála egyetlen tétellel, az önbesorolásra támaszkodva méri az egyén elhelyezkedését az adott politikai dimenzión. Számos kutatás talált asszociációt a politikai önbesorolás és egyéb pszichológiai háttértényezők között (Shils, 1954; Jost és mtsai, 2003; Kimmelman, 2008; Carney, Jost, Gosling és Potter, 2008; Koleva és Rip, 2009; Kanazawa, 2010). Eredményeink alapján azonban Magyarországon a bal-jobb dimenzió a Nyugat-Európában és Észak-Amerikában megszokottól eltérően fejlődik mind tartalmát, mind struktúráját tekintve, így az önbesorolásból nyert adatok más változókkal mutatott kapcsolatát és az abból levont következtetéseket érdemes óvatossággal kezelni.

Figyelemre méltó, de semmiképpen sem meglepő eredmény a válaszmegtagadás és a nem besorolható válaszok magas száma, amely nagyobb mintákon is jellemző (Corbetta, Cavazza és Roccato, 2009; Fehér, Fodor és Szabó, 2012; Züll, Scholz és Schmitt, 2010). Az egyszer előforduló asszociációk magas aránya pedig megerősíti, hogy a középiskolások reprezentációi még

nem teljesen alakultak ki. Ez jól láthatóan manifesztálódik a széles perifériában, amelynek alkotóelemei a konszolidációs folyamat eredményeképpen idővel könnyen a magtartalom részévé válhatnak.

Egyik legfontosabb, de magyarázatot igénylő eredményünknek az iskolatípusok közötti különbségek feltárását tartjuk. A szakiskolásoknál általában elmondható, hogy mindkét oldal esetén sokkal diverzebb, kevésbé stabil a reprezentáció, azonban a két oldalnál összességében eltérések tapasztalhatóak. A jobboldal esetén nagyobb különbségek mutatkoznak iskolatípusonként. Az elit gimnázium tanulóinál stabilabb és nagyobb a konszenzus; a baloldal esetén viszont nincs jelentős különbség. Őket az átlagos gimnáziumba járókkal összehasonlítva megállapítható, hogy reprezentációik nem tértek el jelentősen sem a szerkezetben, sem az asszociációk számában, sem a válaszmegtagadásban; azok általában véve is hasonlóan mondhatók. Ez érdekes eredmény, különösen, ha azt nézzük, választási elveink alapján a két gimnázium között jelentős az eltérés az országos listán betöltött pozíciójukat tekintve. Ez arra utalhat, hogy országos szinten feltehetően – több más területhez hasonlóan a politikai ideológiákat illetően is – a gimnáziumok és a szakiskola/szakképző intézmények között húzódik a markáns választóvonal.

Markáns különbség továbbá, hogy a fiatalok iskolatípustól függően jelentős mértékben eltérő jellegű tartalmakat asszociálnak, erre példa a szakiskolásoknál a baloldalon az affektív tartalmak szerepe, továbbá velük összehasonlítva a gimnazisták esetében megfigyelhető elvontabb ideológiai tartalmak túlsúlya. Ezenkívül ki kell még emelnünk, hogy mindhárom iskolatípus esetében viszonylag limitáltak mutatkoztak a magtartalom és szélesnek a kontrasztzóna, azaz az alacsony gya-

koriságú és alacsony rangú elemek száma. Ebből is látható, hogy a középiskolások rendelkeznek reprezentációkkal; de azok még részben kialakulatlanok: könnyen hozzáférhetők, de nem elég prevalensek.

Ezen eltérések magyarázatára több lehetőség kínálkozik. Az eltérő iskolák eltérő szocializációs közeget biztosítanak az ott tanulók számára. Ez kiterjedhet az oktatás módjára, a tanári karra és a vezetésre, de mindenekelőtt az iskola által biztosított hozzáállásra és jövőképre (Palonsky, 1987; Banks és Roker, 1994). Fontos kiemelni továbbá, hogy feltehetően már eleve más szocioökonómiai háttérrel rendelkezők kezdenek el tanulni az egyes iskolákban (Garami és Tóth, 1994). A családi szocializáció és háttér reprezentációkat alakító szerepe szintén fontos tényező lehet. Az eltérések iránya (az elit gimnáziumtól lefelé haladva lesz egyre konkrétabb, emocionálisabb és egyszerűbb a reprezentáció) az ismertett kutatásokból levezethető, mindazonáltal a mi eredményeink csak részben igazolják. Ezek cizelláltabb feltárásához nagyobb mintára és lehetőség szerint néhány egyéb változó (például a fent említett családi szocializáció) bevonására lesz szükség.

Az ideológiai tartalmak alakításában letagadhatatlan a politikai pártok fontos szerepe (Enyedi, 2004). Feltehetően ebben az esetben oda-vissza interakcióról van szó a politikum intézményes (ide sorolhatók a pártok és politikai szereplők, valamint a róluk alkotott vélemények és ideológiai kérdések) és személyes (ide pedig a politikával és ideológiával általában kapcsolatos attitűdök) szintjei között. Természetesen a legtöbb modern

párt a népesség lehető legnagyobb hányadához kíván szólni, de ugyanakkor néhányuk bázisa jelentős részben a társadalom egyes szocioökonómiai vagy térben elkülönülő rétegei által meghatározott.² Így könnyen elképzelhető, hogy eltérő közegből származó és szintén más közegben szocializálódó tanulókra más pártok vannak meghatározó hatással, így például az elit gimnazisták asszociációit nagyobb mértékben befolyásolja az LMP fellépése, mint a szakmunkásokét.

Mindezekből összefoglalva reálisnak tűnik a következtetés, mely szerint a politikai bal- és jobboldal reprezentációja már a kiinduláskor eltérő úton kezd fejlődni, alakulni társadalmi csoportonként (Amadeo, Torney-Purta, Lehmann, Husfeldt és Nikolova, 2002; Wilkenfeld és Torney-Purta, 2012). Ez vezethet ahhoz a máshol is dokumentált jelenséghez (Fehér, Szabó és Fodor, 2012), mely szerint eltérő társadalmi csoportok azonos fogalomról alkotott reprezentációi között alapvető különbségek lehetnek. A társadalmi alrendszerek nehéz átjárhatósága pedig valószínűleg felerősíti ezeket a folyamatokat.

KORLÁTOK

A szabad asszociációs módszer különböző formáinak alkalmazása egyre gyakoribb a szociális reprezentáció feltárását célzó kutatásokban. A módszer legnagyobb előnye, hogy segítségével kvalitatív adatokat könnyen tudunk kvantifikálni és összehasonlíthatóvá tenni, egyben legnagyobb hátrányát is jelenti, ugyanis a kvantifikáció háttérét képező módszertan közel sem olyan kidolgozott, mint

² Példaképpen említhetjük az idősek és nyugdíjasok arányát az MSZP szavazótáborában, vagy az északi keleti megyék lakosságának felülreprezentáltságát a Jobbik szavazói között.

más módszerek esetén. Számos mutató kiszámításával fontos leíró információkat tudhatunk meg a szociális reprezentációk szerkezetéről és jellegéről különböző társadalmi csoportok vagy alminták esetén is; azonban hogy két mutató közötti különbség szignifikáns-e, illetve hogy mitől számít egy reprezentáció stabilnak vagy diverznek, egyelőre nem tudjuk objektív és széles körben elfogadott alapon megállapítani (Flament és Rouquette, 2003). Nincs konszenzus arról a szakirodalomban, hogy mitől számít az előfordulás aránya gyakorinak, rangja pedig alacsonynak vagy magasnak. Ezt mindig az adott kutatási kérdés, a feltárni kívánt fogalom határozza meg. Ennek fényében lehetséges, hogy túl szigorúan jártunk el a magas gyakoriság és alacsony rang meghatározásakor, és ez okozza, hogy a magrepresentáció kevés elemet tartalmaz. Mindezek ellenére amellől érvelünk, hogy azok a fogalmak tekinthetők a magrepresentáció építőelemeinek, amelyek átlagosan az adott alminta minden tagjánál megjelennek, tehát a mi esetünkben eléri a 20%-os gyakoriságot. Tekintve, hogy középiskolások alkották a mintát, akiknél a politikai szocializáció még nem zajlott le, és a szociális reprezentáció még csak kialakulóban van, nem meglepő, hogy az első periféria és a kontrasztzóna tartalmaz számos elemet, amelyek idővel a jelenleg még instabil mag részévé válnak.

Eredményeinkből logikusan adódik a kérdés, hogy van-e egyáltalán értelme társadalmi szinten beszélni reprezentációkról, illetve a politikai oldalak bármilyen leképeződéséről? Kutatásunk alapján erre a kérdésre válaszunk igen, amelyet indokol a számos, iskolatípuson átívelő átfedés; valamint a stabil reprezentációs mag létezése.

Az eredményekből levonható következtetések reprezentativitásának javítása a kuta-

tás vidéki és újabb budapesti középiskolákra való kiterjesztésével valósítható meg. Ugyancsak ígéretes lehetőség annak feltárása, hogy a család mint közvetítő közeg hogyan gyakorol hatást a bal- és jobboldal reprezentációira, amely a szülők és más családtagok bevonásával válhat elérhetővé.

KONKLÚZIÓ ÉS ÖSSZEGZÉS

Eredményeink igazolják, hogy az asszociációs módszerek alkalmazásával elérhetőek és tudományos eszközökkel vizsgálhatóvá tehetőek a középiskolások bal- és jobboldalról alkotott reprezentációi; megfelelő elméleti keretbe ágyazva pedig lehetőség nyílik a mögöttes tényezők feltárására és a politikai szocializáció elemzésbe való bevonására. Mint láthattuk, ebből kiindulva igen érdekes, újszerű és előre mutató eredményeket nyerhetünk, amelyek a visszacsatolás révén a módszer további finomítását és fejlesztését eredményezhetik.

Fő konklúzióként megállapíthatjuk, hogy a politikai ideológiák mögött rejlő dimenziók és reprezentációk feltárása igen fontos és aktuális téma, melynek kutatásához Kelet-Európa posztkommunista országai és Magyarország releváns és kutatói érdeklődésre számot tartó eredményekkel járulhatnak hozzá. Ezen országok bevonásával olyan eredmények születhetnek, melyek számos esetben eltérnek a nyugati minták alapján vártaktól. A jelen kutatás egyik fontos eredménye, hogy a bal- és jobboldal nem volt teljes mértékben megfeleltethető a liberális-konzervatív dimenzióknak. Ez egybecseng Thorisdottir, Jost, Liviatan és ShROUT (2007) eredményeivel, akik a European Social Survey 2002-es hullámán végeztek másodelemzést a bal-jobb dimenzió mögött meghúzódó

tartalmak feltárását célozva. A 19 országot magában foglaló mintában Magyarország mellett találunk további három posztiszocialista országot: Cseh Köztársaság, Lengyelország és Szlovénia. A kutatás egyik fő eredménye, hogy a Nyugat-Európában a jobboldalra jellemző értékek nagyobb része (pl. biztonság, egyenlőtlenség, hagyomány) Közép-Kelet-Európában elsősorban a baloldallal korrelált. Valószínű magyarázata a jelenségnek, hogy a mintában részt vevő személyek politikai szocializációja különböző politikai rendszerekben történt meg, ami a bal- és jobboldal, valamint az azokhoz kapcsolódó értékrendszerek alapvetően eltérő fejlődését eredményezte.

A két oldal továbbá nem teljes mértékben egymás ellenpontjai, és ahogy láthattuk, szá-

mos tekintetben eltérnek egymástól. Ez a tény jól jelzi a társadalmi kontextus és múlt (esetünkben a szocialista rendszer) ideológiákra gyakorolt hatását.

A jelen tanulmány fontos célja volt a figyelem felhívása arra, hogy egy új nézőpont és módszer bevonásával lehetőség nyílik a politikai ideológiák kutatásának modern úton való továbbfejlesztésére. Ezen új úthoz kívántunk hozzájárulni egyfajta kezdeti szándékkal és annak fenntartásával, hogy a területben nagy potenciál rejlik, melynek kiaknázása csak további kutatásokkal lehetséges.

Őszintén reméljük, hogy ezekben a kutatásokban Magyarország és a tágabban értelmezett kelet-európai régió országai kiemelt vagy legalábbis fontos szerepet játszanak majd.

SUMMARY

How do Hungarian adolescents define the political Left and Right? Comparing social representations across educational institutions

Background and aims: Present research explored the development of beliefs related to the political Left and Right wings of Hungarian adolescents. Two main research questions were investigated. First, we studied the structure and content of the social representations of the political Left and Right with particular interest in the level of abstraction and the stability of structure. Second, we examined the role of educational institutions in shaping these representations.

Methods: The authors employed the „five words association” method. Participants were asked to note down the first five words that come to mind when they think of the two ideological wings. This essentially qualitative, but easily quantifiable technique provides a deeper insight into the structure of belief systems and a better understanding of differences in the social representations of specific subgroups.

Two hundred and twenty-seven students from three secondary schools located in Budapest participated in this study (elite high school: $N = 94$, average high school: $N = 77$, vocational school: $N = 57$). *Results:* We identified 1604 (out of 2280) interpretable and meaningful associations (Left: $N = 788$, Right: $N = 816$). The representation of the Left is denser, more stable, and less diverse compared to the structure of the Right. In addition, results revealed compelling differences depending on the institution participants attended. The associations

by students in vocational education were overwhelmed by negative affective contents (e.g. bad, liar) and explicit political actions. In contrast, high school students associated more abstract concepts (e.g. ideologies, general values) with both political wings compared to the other groups. Remarkable differences were observed both in the content and the structure of the representation of the Right. Results indicated a greater consensus with respect to the Left.

Discussion: Present study reveals that adolescents do have a social representation about the political Left and Right. Their beliefs are not stable and the representations are characterized by a narrow core and a wide periphery. However, even at this early stage of formation the representations of the two wings are defined by fundamentally different concepts. In addition, our results indicate a strong demarcation line between high schools and vocational schools.

Keywords: social representation theory, adolescents, Left-Right ideology, the five words free association method

IRODALOM

- ABRIC, J. C. (1994): Les représentations sociales: Aspect théorique. In ABRIC, J. C. (szerk.): *Pratiques sociales et représentations*. Presses Universitaire de France, Paris, 11–36.
- ADORNO, T. W., FRENKEL-BRUNSWIK, E., LEVINSON, D. J., SANFORD, R. N. (1950): *The authoritarian personality*. Harper & Row, New York.
- ALWIN, D. F., COHEN, R. L., NEWCOMB, M. T. (1991): *Political attitudes over the life span: The Bennington women after fifty years*. University of Wisconsin Press, Madison.
- AMADEO, J., TORNEY-PURTA, J., LEHMANN, R., HUSFELDT, V., NIKOLOVA, R. (2002): *Civic knowledge and engagement: An IEA study of upper secondary students*. International Association for the Evaluation of Educational Achievement, Amsterdam.
- ANGELUSZ R., TARDOS R. (2001): A bal-jobb és a liberális-konzervatív változások a két tengely jelentésében és jelentőségében Magyarországon. In SIMON J. (szerk.): *Ezredvégi értelmezések a demokráciáról, politikai kultúráról – a bal- és jobboldalról*. VUK, Budapest, 391–409.
- ARON, R. (1968): The end of the ideological age? In WAXMAN, C. I. (szerk.): *The end of ideology debate*. Simon & Schuster, New York, 27–48.
- BANKS, M. H., ROKER, D. (1994): The political socialization of youth: exploring the influence of school experience. *Journal of Adolescence*, 17, 3–15.
- BELL, D. (1960): *The end of ideology*. Free Press, Glencoe, IL.
- BILLIG, M. (1984): Political ideology: Social psychological aspects. In TAJFEL, H. (ed.): *The social dimension*. Cambridge University Press, Cambridge, England. Vol. 2, 446–470.
- CAMPBELL, D. E. (2006): *Why we vote: How schools and communities shape our civic life*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- CAMPBELL, D. E. (2008): Voice in the classroom: How an open classroom climate fosters political engagement among adolescents. *Political Behaviour*, 30, 437–454.
- CARNEY, D. R., JOST, J. T., GOSLING, S. D., POTTER, J. (2008): The secret lives of liberals and conservatives: Personality profiles, interaction styles, and the things they leave behind. *Political Psychology*, 29(6), 807–840.

- CONVERSE, P. E. (1964): The nature of belief systems in mass publics. In APTER, D. E. (szerk.): *Ideology and discontent*. Free Press, New York, 206–261.
- CORBETTA, P., CAVAZZA, N., ROCCATO, M. (2009): Between ideology and social representations: Four theses plus (a new) one on the relevance and the meaning of the political left and right. *European Journal of Political Research*, 48, 622–641.
- CSÁKÓ M. (2004): Ifjúság és politika. *Educatio*, 4, 535–550.
- DEGENNE, A., VERGÈS, P. (1973): Introduction à l'analyse de similitude. *Revue Française de Sociologie*, 14, 471–512.
- DURIEZ, B., VAN HIEL, A., KOSSOWSKA, M. (2005): Authoritarianism and social dominance in Western and Eastern Europe: The importance of the sociopolitical context and of political interest and involvement. *Political Psychology*, 26(2), 299–320.
- EASTON, D., DENNIS, J. (1969): *Children in the Political System*. McGraw–Hill, New York, NY.
- EGEDY, G. (2009): Political conservatism in post-communist Hungary. *Problems of Post-Communism*, 56(3), 42–53.
- ENYEDI ZS. (2004): A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. *Századvég*, 9(3), 3–27.
- ENYEDI ZS., TODOSIJEVIĆ, B. (2002): Konzervativizmus alulnézetben. *Századvég*, 21, 1–35.
- FEHÉR B., FODOR J., SZABÓ Á. (2012): „Valóság és ideológia” – Egy új mérőeszköz kidolgozása a politikai ideológiák mérésére. In KUN Gy., MOSKOVICS M., PINTÉR Z. (szerk.): *Tudomány felsőfokon – Válogatás kiváló diplomamunkákból, szakdolgozatokból. 2012/1 ÚT – Új Tudós Kiadó Kft., Szárliiget*, 4–38.
- FEHÉR B., SZABÓ Á., MIKLÓS N., PÁLINKÁS R. (2012): What do political Left and Right Wings mean in Hungary, 2010? , Conference on „Left and Right: the Great Dichotomy Revisited”, Portugal, Braga, 23–24. March 2012.
- FLAMENT, C., ROUQUETTE, M. L. (2003): *Anatomie des idées ordinaires. Comment étudier les représentations sociales*. Armand Colin, Paris.
- GARAMI E., TÓTH O. (1994): *Gyorsjelentés az „Ifjúság 1993” vizsgálatról*. TÁRKI, Budapest.
- GAZSÓ F. (1995): Nemzedéki orientációk instabil társadalmi környezetben. *Szociológiai Szemle*, 1, 3–23.
- GOLEC, A. (2001, July): *Need for cognitive closure and political conservatism: Studies on the nature of the relationship*. Paper presented at the annual meeting of the International Society of Political Psychology Cuernavaca, Mexico.
- GUSTAFSSON, G. (1987): Political socialization studies in Scandinavia. *International Political Science Review*, 8(3), 225–233.
- HELLWIG, T. (2008): Explaining the salience of left–right ideology in postindustrial democracies: The role of structural economic change. *European Journal of Political Research*, 47, 687–709.
- HYMAN, H. H. (1959): *Political socialization. A study in the psychology of political behaviour*. The Free Press, New York, NY – Collier-Macmillan Limited, London, UK.
- JENNINGS, M. K., NIEMI, R. G. (1981): *Generations and politics. A panel study of young adults and their parents*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- JODELET, D. (1989): *Folies et représentations sociales*. P.U.F., Paris.

- JOST, J. T. (2006): The end of the end of ideology. *American Psychologist*, 61(7), 651–670.
- JOST, J. T., GLASER, J., KRUGLANSKI, A. W., SULLOWAY, F. J. (2003): A politikai konzervatívizmus mint motivált társas megismerés. In JOST, J. T. (szerk.): *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Osiris, Budapest, 525–615.
- KALLIO, K. P., HÄKLI, J. (2011): Tracing children's politics. *Political Geography*, 30(2), 99–109.
- KANAZAWA, S. (2010): Why liberals and atheists are more intelligent. *Social Psychology Quarterly*, 73(1), 33–57.
- KEDEM, P., BAR-LEV, M. (1989): Does political socialization in adolescence have a lasting influence? The enduring effect of Israeli youth movements on the political ideology and behavior of their graduates. *Political Psychology*, 10(3), 391–416.
- KEMMELMEIER, M. (2008): Is there a relationship between political orientation and cognitive ability? A test of three hypotheses in two studies. *Personality and Individual Differences*, 45, 767–772.
- KERLINGER, F. N. (1984): *Liberalism and conservatism: The nature and structure of social attitudes*. Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- KOLEVA, S. P., RIP, B. (2009): Attachment style and political ideology: A review of contradictory findings. *Social Justice Research*, 22(2–3), 241–258.
- KÖRÖSSY J. (2009): Mit tudnak az óvodások a felnőttek világáról? Óvodások szociális reprezentációja. In SZABÓ É., KÖRÖSSY J. (szerk.): *Ezerarcú reprezentáció – Társadalomlélektani Tanulmányok I.* Jatepress, Szeged, 7–18.
- KRAUT, R. E., LEWIS, S. H. (1975): Alternate models of family influence on student political ideology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 31(5), 791–800.
- KROH, M., SELB, P. (2009): Inheritance and the dynamics of party identification. *Political Behaviour*, 31, 559–574.
- INGLEHART, R., KLINGEMANN, H. D. (1976): Party identification, ideological preference and the left-right dimension among Western publics. In BUDGE, I., CREWE, I., FARLIE, D. (szerk.): *Party identification and beyond*. Wiley, London, 243–273.
- LÁSZLÓ J. (1999): Identitás és szociális reprezentáció. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54(1), 5–18.
- LEBART, L., SALEM, A. (1988): *Analyse statistique des données textuelles*. Dunod, Paris.
- LIPSET, S. (1960): *Political man*. Doubleday, Garden City, NY.
- MARKOVÁ, I., MOODIE, E., FARR, R. M., DROZDA-SENKOWSKA, E., ERÖS, F., PLICHTOVÁ, J., GERVAIS, M., HOFFMANOVÁ, J., MULLEROVÁ, O. (1998): Social representations of the individual: A post-communist perspective. *European Journal of Social Psychology*, 28, 797–829.
- MARKS, G. N. (1993): Intra- and extra-familial political socialization: The Australian case and changes over time, 1967–1990. *Electoral Studies*, 12(2), 128–157.
- MOODIE, E., MARKOVÁ, I., PLICHTOVÁ, J. (1995): Lay representations of democracy: A study in two cultures. *Culture and Psychology*, 1, 423–453.
- MOSCOVICI, S. (1984): The phenomenon of social representations. In FARR, R. M., MOSCOVICI, S. (szerk.): *Social representations*. Cambridge University Press, Cambridge, 3–69.
- MÜLLER, J. (2009): The triumph of what (if anything)? Rethinking political ideologies and political institutions in twentieth-century Europe. *Journal of Political Ideologies*, 14(2), 211–226.

- NEWCOMB, T. (1943): *Personality and social change: Attitude formation in a student community*. Dryden, New York.
- PACHECO, J. S. (2008): Political socialization in context: The effect of political competition on youth voter turnout. *Political Behaviour*, 30, 415–436.
- PALONSKY, S. B. (1987): Political socialization in elementary schools. *The Elementary School Journal*, 87, 493–505.
- ROKEACH, M. (1968): *Beliefs, attitudes, and values*. Jossey-Bass, San Francisco.
- SÁNDOR M., OROSZ G., FÜLÖP M. (2010): A versengés, a győzelem és a vesztes szociális reprezentációja 8–9 éves kisiskolások körében. *Pszichológia* 30(3), 175–205.
- SHILS, E. (1958): Ideology and civility: On the politics of the intellectual. *The Sewanee Review*, 66(3), 450–480.
- SZABÓ I., CSEPELI Gy. (1984): Politikai érzelmek iskolája. *Jel-kép*, 5(2), 26–31.
- SZABÓ B., SZABÓ É. (2009): Mesés gazdagság – Valós szegénység – A 10 évesek képzetei a szegénység és a gazdagság okairól és következményeiről. In SZABÓ É., KÖRÖSSY J. (szerk.): *Ezerarcú reprezentáció – Társadalomlélektani Tanulmányok I.* Jatepress, Szeged, 19–38.
- TEDIN, K. L. (1974): The influence of parents on the political attitudes of adolescents. *The American Political Science Review*, 68(4), 1579–1592.
- TEDIN, K. L. (1987): Political ideology and the vote. *Research in Micropolitics*, 2, 63–94.
- THORISDOTTIR, H., JOST, J. T., LIVIATAN, I., SHROUT, P. E. (2007): Psychological needs and values underlying left-right political orientation: Cross-national evidence from Eastern and Western Europe. *Public Opinion Quarterly*, 71(2), 175–203.
- VERGÈS, P. (1992): L'évocation de l'argent : une méthode pour la définition du noyau central d'une représentation. *Bulletin de Psychologie*, 405, 537–561.
- VERGÈS, P. (1994): Approche du noyau central: propriétés quantitatives et structurales. In GUIMELLI, C. (szerk.): *Structures et transformations des représentations sociales*. Delachaux et Niestlé, Neuchâtel, 233–253.
- WILKENFELD, B. TORNEY-PURTAM, J. (2012): A cross-context analysis of civic engagement linking CIVED and U.S. census data. *Journal of Social Science Education*, 11(1), 64–80.
- WOLAK, J. (2009): Explaining change in party identification in adolescence. *Electoral Studies* 28, 573–583.
- ZÜLL, C., SCHOLZ, E., SCHMITT, H. (2010): *Kategorienschema für die Vercodung von Assoziationen mit den politischen Richtungsbegriffen „links“ und „rechts“*. Universität Mannheim. (kézirat.)

MELLÉKLETEK

1. melléklet

KATEGÓRIADEFINÍCIÓK	
1. Ideológia: pl. konzervativizmus, faszizmus, antiszemitizmus, rasszizmus, radikalizmus	Általános világnézeti jellegű eszméknek, továbbá filozófiai, politikai, gazdasági, vallási fogalmaknak egységes elméletté szervezett rendszere, amely megjelenik a társadalmi tudatban, ezáltal alakítja azt, valamint adott esetben cselekvésre készítet.
1.1. Általános: pl. konzervativizmus, faszizmus, kommunizmus, liberalizmus	Azon nagy, klasszikusnak számító ideológiák, amelyek a történelmi múltban gyökereznek, nagymértékben meghatározzák egy-egy korszak szellemiségét, politikai, gazdasági működését és más eszmék kiindulópontjául szolgálnak.
1.2. Specifikus: pl. rasszizmus, antiszemitizmus	Azon ideológiák, amelyek az általános ideológiákból kiindulva, azokhoz kapcsolódva léteznek, de azoknál kevésbé átfogó erejűek az egész társadalomra nézve, inkább annak egy-egy szegmenséhez kapcsolódó eszméket fogják össze.
2. Társadalmi értékek: pl. hazaszeretet, nemzeti tudat, rend, hagyományok, biztonság	Olyan értékek, amelyek hozzájárulnak a közösség tagjainak szubjektív jólétéhez, jogainak érvényesítéséhez, adott körülményekhez igazodó, megfelelő működéséhez. Normák, melyek megszegését a társadalom szankcionálja, betartását a többség kikényszeríti.
2.1. Általános: pl. rend, biztonság, káosz, egyenlőség, tolerancia	A társadalom különböző területein megjelenő, átfogó mértékben hatást kifejtő értékek, elképzelések.
2.2. Nemzeti: pl. hungarista, nemzeti tudat	A magyar nemzettudathoz, nemzetként létezéshez és működéshez szorosan kapcsolódó értékeket kifejező fogalmak.
2.3. Vallás: pl. vallás, katolikus	A főként keresztény és ahhoz hasonló értékrendet kifejező és azt képviselő megnyilvánulások, elképzelések, működési módok.
3. Szimbolikus tartalmak: pl. korona, narancs, hangjegy	A konkrét jelentésen túlmutató, absztrakt, metaforikus, jelképes, mögöttes értelmet képviselő fogalmak.
3.1. Színek: pl. narancssárga, fehér, piros	Politikai aktorokra utaló, azokat jelképező, általános szimbolikus értelemmel bíró színnevek.
3.2. Politikai szlogenek	A politikai és társadalmi közbeszédben előforduló, politikai oldalhoz köthető szlogenek.
3.3. Egyéb szimbolikus tartalmak pl. balsors, kopasz fej	A fenti kategóriákba nem sorolható szimbolikus tartalmú asszociációk.
4. Tér és idő: pl. II. világháború	Magyarországtól térben és időben eltérő, a jelenben nem jelen levő dolgokra utaló asszociációk.
4.1. Régi rendszer: pl. rendszerváltás, munkásmozgalom	A volt szocialista rendszerhez egyértelműen kapcsolódó fogalmak
4.2. Régi politikai aktorok: pl. Hitler, Marx	A magyarországi, valamint a világtörténelemben megjelenő, politikai szempontból fontossá vált múltbéli konkrét személyek, közszerplők, akik ma már nem folytatják tevékenységüket.
4.3. Múlt: pl. jobbágy, nemesség, holokauszt	A jelen meghatározó tartalmaihoz nem kapcsolható, annál korábbi múltra, de nem konkrét személyekre utaló asszociációk.
4.4. Jövő: pl. jövőkép, szabad jövő	A jelenen túlmutató, esetlegesen bekövetkező jövőbeli dolgokra utaló, azok minőségét megragadó, azokat előre jelző fogalmak.
4.5. Külföld: pl. nyugat, külföldi tőke	Magyarországon kívüli területekhez kapcsolódó tartalmak.
5. Társadalmi csoportok: pl. zsidó, munkás, idősek	A magyar társadalom azon csoportjai, melyek valamilyen közös tulajdonság alapján különíthetők el az állam többi polgárától. A társadalmi csoportba sorolás alapja lehet: hasonló világnézet, hasonló társadalmi státusz, életkor stb.

KATEGÓRIADEFINÍCIÓK	
6. Politikai aktorok: pl. FIDESZ, Gyurcsány Ferenc	A mai magyar politikai életben aktívan tevékenykedő személyek és az általuk létrehozott szervezetek; politikai eseményeket közvetítő médiumok.
6.1. Pártok pl. MSZP, Fidesz, LMP, Jobbik	Jelenleg működő, politikai tevékenységet folytató érdekartikuláló szervezet, amely hivatalosan bejegyzett, választásokon részt vesz.
6.2. Politikusok pl. Orbán Viktor, Gyurcsány Ferenc, Lendvai Ildikó	Politikai tevékenységet űző, a mai magyar politikai életben szerepet játszó személyek
6.3. Egyéb aktorok pl. Magyar Nemzet, Magyar Gárda	A politika folyamatában részt vevő, vagy ahhoz kapcsolódó egyéb konkrét szereplők, szervezetek és médiumok.
7. Közvetlen utalások a politikai tevékenységre	A politikai aktorok viselkedési mintái vagy a társadalmi csoportok egyes politikával kapcsolatos magatartásai.
7.1. Aktuálpolitika pl. Balatonöszöd, kordon, vízagyú, adócsökkentés, válság	A politikai tevékenységet az éppen folyamatban lévő ügyekben ragadja meg. A politikai közbeszédben jelen levő, adott időpillanathoz kötődő aktuálpolitikai tartalmak.
7.2. Általános tartalmak pl. munka, szegénység, nyugdíjrendszer, kultúra, fejlődés	A politikatudomány alaptémaköreit megragadó általános fogalmak, melyeket az adott politikai oldal zászlójára tűz; hozzájuk közpolitikák és irányelvek kapcsolhatók.
7.3. Eszközök pl. demokrácia, tüntetés, párt, parlament, ellenzék, ígéret	Olyan eszközök, amelyekkel a politikában involváltak élhetnek, vagy élnek, miközben a politikát alakítják.
7.4. Módoak pl. kormányzás, demokrata, liberális, újítás	A politikában részt vevők tevékenységének mikéntje, vagyis azok a tartalmak, amelyek a döntések mögött állnak és azokat befolyásolják. Az eszközök alkalmazásának különféle lehetőségei.
8. Affektív tartalmak: pl. ellenszenves, utálat, undor, idegesít	Az oldalak kapcsán felmerülő olyan asszociációk, melyekben az érzelmi töltet a döntően meghatározó.
8.1. Oldaljellemzők pl. rossz, idióta, ellenszenves, jó, ügyes	Az affektív tartalmat egy oldalhoz kötő, azt ezzel minősítő asszociációk. A válaszadó adott oldalhoz való viszonyulását vagy arról alkotott képét jelenítik meg.
8.2. Társadalmi norma/normaszegés pl. hazugság, lopás, korrupció, korrektség, sikkasztás	Társadalmi normákkal kapcsolatos érzelmi megfontolások vagy ítéletek, amelyeknek pozitív vagy negatív iránya van.
9. Nem besorolható tartalmak	Minden olyan asszociáció, amely egyik kategória fogalmi kritériumait sem elégíti ki.
9.1. Nincs válasz	Az üresen hagyott asszociációk.
9.2. Nem értelmezhető vagy értelmetlen pl. nem érdekel, semmi, fúvás?	Azon asszociációk, melyek esetében a válaszadó szándékát nem lehet értelmezni és ezért az asszociációkat besorolni. Értelmetlen és olvashatatlan asszociációk.
9.3. Értelmes, de nem besorolható pl. váltó, csökkenés	Az adott kutatás keretein belül nem értelmezhető és/vagy besorolható, de önmagában véve értelmes asszociációk.
9.4. Többértelmű pl. munkáspárti	Azok az asszociációk, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a témához, viszont több tartalmat hordoznak (nem feltétlenül két szó), illetve amelyek esetében nem egyértelműen eldönthető a kategóriába sorolás.